

УДК 34+008+316.614.5+15-053.6

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ ЕМОЦІЙНО-МОТИВАЦІЙНОЇ ТА ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Булгакова О.Ю., к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту
Одеський національний політехнічний університет

У статті проаналізовані наукові підходи до дослідження психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії. Описаний аналіз психологічних особливостей студентів, що відрізняються між собою високим і низьким рівнем загального показника психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Ключові слова: психологічна готовність, студенти, соціальна взаємодія, емоційно-мотиваційна сфера.

В статье проанализированы научные подходы к исследованию психологической готовности студентов к социальному взаимодействию. Описан анализ психологических особенностей студентов, которые отличаются между собой высоким и низким уровнем общего показателя психологической готовности к социальному взаимодействию.

Ключевые слова: психологическая готовность, студенты, социальное взаимодействие, эмоционально-мотивационная сфера.

Bulgakova O.Yu. PSYCHOLOGICAL READINESS TO STUDENTS IN THE CONTEXT OF SOCIAL INTERACTION EMOTIONAL-MOTIVATIONAL SPHERE OF PERSONALITY AND VALUES

The article analyzes the scientific approaches to the study of psychological readiness of students to social interaction. Described analysis of the psychological characteristics of students who differ in high and low total score of psychological readiness for social interaction.

Key words: psychological readiness, students, social interaction, emotional-motivational sphere.

Теоретична розробка проблеми поведінки особистості в умовах сумісної праці з огляду на її усталені регулятиви, що визначають стратегічну спрямованість життєдіяльності та її окремих етапів, сприятиме більш повному уявленню про детермінацію дій та вчинків особистості у контексті її соціумного буття.

Загальним у нашому випадку є поняття «готовність» (див.: Б.Г. Ананьев, О.В. Веденов, В.А. Крутецкий, С.М. Либін, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, П.А. Рудик та ін.), що містить суттєві ознаки (в яких відтворюється загальна ідея «бути готовим до чого-небудь»), необхідні і достатні для одержання результату. Особливим є поняття «психологічна готовність» (В.Ф. Жукова, Ф.І. Іващенко), ознака психологічності якого вказує на наявність у готовності певного суб'єктного підґрунтя з огляду на його виникнення, розвиток та функціонування у складі цілісної діяльносної системи. Одиначним є поняття «психологічна готовність до певної активності» (О.М. Краснорядцева, Н.Д. Левітов, А.К. Маркова, К.К. Платонов, Б.В. Скориков), де відповідно наголошується ознака успішності у засвоєнні вимог активності (поведінки, комунікації, діяльності), яка залежить від здатності особи розуміти сутність завдання, що виконується або має виконуватись.

Психологічна готовність до соціальної взаємодії може бути схарактеризована як така, що містить всі психологічні передумови для виникнення потреби у поєднанні та здатності до неї у всіх інтерактивних ситуаціях соціумного буття. Такими передумовами є явища, що розташовуються навколо конструктів «Я-суб'єкт» (ставлення до себе, впевненість у собі, самооцінка, мотивація досягнення, локус контролю), «Ми-суб'єкт» (товариськість, афілійованість, емпатія, толерантність), «соціумний суб'єкт» (адаптивність, асертивність та подолання психологічних бар'єрів, соціальний та емоційний інтелект).

Метою статті є опис психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії в контексті особливостей емоційно-мотиваційної та ціннісної сфери особистості.

Аналіз психологічних особливостей респондентів, які відрізняються між собою високим і низьким рівнем загального показника психологічної готовності до соціальної взаємодії, здійснювався за допомогою методу профілів [5].

Усього констатувальним експериментом було охоплено 1527 студентів Одеського національного політехнічного університету: студенти інституту машинобудування (ІМБ), інституту електромеханіки та енергоменеджменту (ІЕЕ), інституту промислових

технологій та менеджменту (ІПТДМ), інституту комп'ютерних систем (ІКС).

Основою відбору досліджуваних стали результати діагностики психологічної готовності до соціальної взаємодії, які були одержані за допомогою авторської анкети «Діагностика психологічної готовності до соціальної взаємодії». З основної вибірки досліджуваних (1527 осіб) було обрано 336 осіб із максимальним значенням загального показника психологічної готовності до соціальної взаємодії та 399 осіб – із його мінімальним значенням.

У дослідженні використані такі психодіагностичні методики: опитувальник «Діагностика емоційної зрілості» (О.Я. Чебикіна), опитувальник «Рівень мотивації досягнення успіху» (А. Мехрабіан), тест «Смислоттєві орієнтації» (Д.О. Леонтьєв), тест-опитувальник для вимірювання мотивації афіліації (А. Мехрабіана, адаптація М.Ш. Магомед-Емінова), методика «Впевненість у собі» (В.Г. Ромек).

Опитувальник «Діагностика емоційної зрілості» О.Я. Чебикіна містить 42 твердження, які спрямовані на вивчення особливостей емоціональної сфери. Твердження згруповані у 4 шкали: експресивність, саморегуляція, емпатія та щирість.

Високі значення за шкалою експресивності свідчать про яскраве вираження емоцій на обличчі, в діях людини, їх емоційної заразливості, здатності людини передавати свій настрій оточуючим, трансформувати їхню поведінку. Особистісний рівень емоційної експресивності (інтроекспресивність): різноманітність та красномовність виразу почуттів на обличчі, у рухах, жестах, інтонації, відсутність скутості, навпаки, здатність адекватно виражати свої емоції без придушення. Міжособистісний рівень емоційної експресивності (екстраекспресивність): вміння залучати експресивні засоби вираження емоцій у спілкуванні, навмисно та цілеспрямовано виражати емоційний стан, відривати експресію від переживань, маскувати, замінювати вираження одного почуття іншим.

Високий рівень саморегуляції вказує на те, що людина у спілкуванні здатна добре регулювати свої емоції й таким чином впливати на організацію поведінки оточуючих. Особистісний рівень емоційної саморегуляції: здатність стримувати занадто сильні, небажані емоційні прояви, довільно та опосередковано керувати вираженням, переживанням та породженням емоцій, володіння прийомами стабілізації й тонізування свого емоційного стану відповідно до ситуації. Міжособистісний рівень емоційної саморегуляції: вміння створю-

вати специфічні емоціогенні ситуації, що сприяють підвищенню ефективності спільної діяльності, володіння різноманітними засобами, що допомагають зосереджувати увагу, викликати інтерес оточуючих до певних об'єктів та подій, стримувати їхні небажані емоційні реакції, що перешкоджають діяльності, та ін.

Високі значення за шкалою емпатії відображують глибоке розуміння людиною різноманітних життєвих обставин інших людей, здатність викликати в них довіру й таким чином впливати на їхню поведінку та дії. Особистісний рівень емпатії: вміння розбиратися в емоційному стані оточуючих, здатність співчувати та співпереживати їм, розуміти чинники їхньої поведінки. Ознаками цього рівня є висока чутливість до переживань іншої людини, точна ідентифікація її емоцій, якостей особистості за вербальними та невербальними характеристиками поведінки, розуміння настрою партнерів по спілкуванню, а також прогнозування їхніх емоційних реакцій, що можуть виникнути в тому чи іншому випадку. Екстраемпатія характеризується здатністю адекватно використовувати емпатійні здібності як засіб регуляції відносин у спілкуванні [9].

Тест «Впевненість у собі» (В.Г. Ромек) слугує для оцінки впевненості в собі як соціально-психологічної характеристики людини. Тест дає оцінки за трьома шкалами: шкалою загальної впевненості в собі (УВС), шкалою соціальної сміливості (СоцС), шкалою ініціативи в соціальних контактах (ІнСк).

Впевненість у собі – властивість особистості, ядром якої є позитивна оцінка власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення важливих для цієї особистості цілей і задоволення її потреб.

Основою для формування впевненості в собі є достатній поведінковий репертуар, позитивний досвід виконання соціальних завдань і успішного досягнення власних цілей (задоволення потреб). Загальна впевненість у собі – це позитивна оцінка власних навичок і здібностей.

Впевненість у собі має і негативні сторони. Високий рівень впевненості в собі зменшує страх і призводить до ризикованої поведінки. Впевнена у собі людина може применшувати реальні ризики і не звертати уваги на реальні загрози.

Тест впевненості в собі – психологічний тест для оцінки впевненості в собі як соціально-психологічної характеристики людини. Тест дає оцінку впевненості в собі за трьома шкалами: шкалою загальної впевненості в собі, шкалою соціальної сміливості, шкалою ініціативи в соціальних контактах [6, с. 87].

Тест «Смисложиттєві орієнтації» (Д.О. Леонтьєв) є набором з 20 суджень, кожне з яких сформульоване як твердження з закінченням, що розвивається: два протилежні варіанти закінчення задають полюси оцінної шкали, між якими можливі сім градацій переваги.

Інтерпретація субшкал:

1. «Цілі в житті». Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність у житті досліджуваного цілей у майбутньому, які віддзеркалюють його життєву свідомість, спрямованість і часову перспективу.

2. «Процес життя, або інтерес та емоційна насиченість життя». Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією, що єдиний смисл життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник засвідчує, чи сприймає сам досліджуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і змістовний.

3. «Результативність життя або задоволеність самореалізацією». Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивно й осмислено була прожита його частина.

4. «Локус контролю «Я» (Я – господар життя)». Бали за цією шкалою засвідчують уявлення про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його смисл, або навпаки, відповідають уявленню про себе як про слабку особистість.

5. «Локус контролю – життя або керуваність життя». Високі бали цієї шкали відображають переконання в тому, що людина може контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали – фаталізм, переконаність у тому, що свобода вибору невіддільна відомому контролю, що свобода вибору ілюзорна, і безглуздо що-небудь планувати на майбутнє [4].

Модифікація тесту-опитувальника А. Мехрабіана для вимірювання мотивації досягнення (далі – ТМД) запропонована М.Ш. Магомед-Еміновим. ТМД призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. При цьому оцінюється, який з цих двох мотивів домінує у респондента. Методика застосовується для дослідницьких цілей при діагностиці мотивації досягнення у старших школярів і студентів. Тест є опитувальником, який має дві форми – чоловічу (форма А) і жіночу (форма Б) [8].

Опитувальник для вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана вимірює два узагальнені мотиви:

- прагнення до прийняття (у автора називається афіліативна тенденція);
- страх відкидання (у автора – чутливість до відкидання).

У першому випадку оцінюються загальні очікування індивіда при позитивному результаті встановлення міжособистісного контакту, а в другому випадку – негативні очікування [2].

Надалі ми розглядатимемо усереднені профілі властивостей особистості, які мають важливе значення в процесі формування готовності до соціальної взаємодії, а саме: емоційної зрілості, мотивації афіліації, мотивації досягнення та смисложиттєвих орієнтацій особистості.

Певна різниця виявлена у вираженості деяких показників, що характеризують смисложиттєві орієнтації. У нашому дослідженні ми припустили, що на рівень психологічної готовності до соціальної взаємодії певним чином впливає рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій у студентів.

Розгляд профілів вказує на наявність розбіжностей у сформованості смисложиттєвих орієнтацій в досліджуваних групах, що статистично підтверджено t-критерієм Стюдента.

Так, представники групи з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії, які демонструють високі значення усвідомлення власного життя, характеризуються відчуттям того, що минулий відрізок життя був продуктивним і осмисленим, процес життя в сьогоденні сприймається як цікавий, емоційно насичений, а осмисленість цілей майбутнього надає сенс, спрямованість і часову перспективу усьому життю людини.

Показники локусу контролю «Я» і локусу контролю життя свідчать про орієнтацію вищезазначених осіб на цінності самоактуалізації, гнучкість поведінки, високу міжособистісну чутливість [7, с. 63].

Для представників групи осіб з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії, з низькими показниками усвідомлення минулого (результат життя), сьогодення (процес життя) і майбутнього (цілі в житті) характерні ознаки екзистенційної кризи. Такі особи наразі незадоволені своїм життям, не мають реально сформованих цілей, намірів, живуть сьогоденням або минулим, відчують збентеженість, розгубленість, страх перед майбутнім, дискретне сприймають своє життя в цілому. Спостерігається емоційна нестійкість, схильність до афективних реакцій, конформність стосовно авторитетів і нехтування думкою інших. Низька усвідомленість цілей у житті виявляється в прагненні заперечувати існуючі проблеми, раціоналізувати і витісняти явища, що ви-

кликають тривогу, занепокоєння. Тенденція до низьких показників локусу контролю «Я» та локусу контролю життя може бути пов'язана з невірою в здатність впливати на події власного життя (з деяким відтінком фаталізму) і переконаністю в тому, що свобода вибору ілюзорна і не залежить від людини, тому марно щось планувати на майбутнє [4, 492].

Таким чином, результати, отримані в ході емпіричного дослідження, дозволяють вважати, що параметри сенсожиттєвих орієнтацій мають певні індивідуально-психологічні властивості, які сприяють формуванню психологічної готовності до соціальної взаємодії. Втрата сенсожиттєвих орієнтирів в осіб, що мають низький рівень готовності до соціальної взаємодії, характеризується відсутністю цілей в житті, планів на майбутнє, зниженням самооцінки контролю власного життя, яке сприймається як емоційно порожнє і безглузде. Втрата цих орієнтирів обумовлює сприйняття себе як людини, нездатної викликати позитивні почуття в інших людей, що актуалізує внутрішні конфлікти особистості, веде до вираженого самозвинувачення.

Як зазначалося, до соціальних мотивів (стосунків між людьми) належить мотивація афіліації. Це прагнення відчувати симпатію та прихильність, співпрацювати, любити, підтримувати теплі емоційні стосунки. Це спілкування, що приносить задоволення обом сторонам взаємодії. Обидва партнери в цьому випадку підтримують почуття власної цінності стосовно один одного.

Показники профілю групи студентів з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії визначають осіб, які вміють отримувати задоволення і радість від спілкування з людьми, їм не властива схильність до глибокого аналізу особистісних переживань, навпаки, для них характерна протидія наслідкам засмучення, розвинене почуття задоволення і впевненості в собі. Тенденція до високого рівня страху відкидання вказує на страх втратити значимі стосунки і, як наслідок, можливість підтвердження власної значущості і цінності, але, незважаючи на страх відкидання (очікування невдачі, негативна оцінка привабливості), такі респонденти все одно прагнуть до афіліації [1, 163].

Слід також зазначити, що представників вищезазначеної групи відрізняє високий рівень мотивації досягнення успіху в діяльності ($M_D=42$), готовність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, конструктивний підхід до вирішення проблем, прагнення зробити щось швидко і добре, бажання досягти високого рівня в різних сферах діяльності.

У групі студентів з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії простежується переважання мотиву страху бути відкинутим, що може створювати перешкоди на шляху міжособистісного спілкування. Такі люди викликають недовіру до себе, мають недостатньо розвинені вміння і навички спілкування, у більшості ситуацій потреба в афіліації або задовольняється, або відкидається. Можливе виникнення внутрішнього конфлікту: вони прагнуть до спілкування і в той же час уникають його. Але, незважаючи на страх бути відкинутими, вони прагнуть до спілкування, тому немає підстав говорити про цих людей як про таких, що не мають вираженої потреби в спілкуванні [3].

Групи досліджуваних значно різняться за показниками мотивації афіліації (СП: $t=10,8235$ та СВ: $t=10,9303$, при $p<0,001$) та показником мотивації досягнення (МД) ($t=2,178$, при $p<0,001$), що свідчить про більшу вираженість в мотиваційній сфері респондентів з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії певної тенденції до запобігання невдачам у діяльності, обережності, прагнення до захисту у ситуаціях ризику.

Для повноти картини готовності до соціальної взаємодії у представників досліджуваних груп розглянемо особливості їх впевненості у собі.

Слід зазначити, що у групі з високим рівнем найвищий ступінь вираженості показника – впевненість у собі. Показники соціальної сміливості та ініціативи у соціальних контактах мають майже однакове відхилення.

У групі з низьким рівнем найбільше відхилення зі знаком мінус має показник впевненості в собі, дещо вищим є показник соціальної сміливості і показник ініціативи у соціальних контактах.

Таким чином, можемо констатувати, що представники групи з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії порівняно з представниками групи з низьким рівнем соціальної взаємодії значно впевненіші в собі, демонструють соціальну сміливість і ініціативу у соціальних контактах, тобто впевненість у собі забезпечує високий рівень соціальної активності. У осіб з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії найбільше виявляється ініціатива у соціальних контактах.

Представники групи з низьким рівнем готовності до соціальної взаємодії проявляють скутість, стриманість в міміці та пантоміміці, викликають недовіру в інших, їм важко проявляти ініціативу в налагодженні контактів, вони не завжди розуміють настрій партнерів по спілкуванню, чинники їхньої поведінки [9].

Студенти з високим рівнем готовності до соціальної взаємодії демонструють яскраве вираження емоцій на обличчі, в діях, здатні до емоційної заразливості, передавання свого настрою оточуючим, трансформації їхньої поведінки; проявляють різноманітність та красномовність виразу почуттів на обличчі, у рухах, жестах, інтонації, відсутність скутості, здатність адекватно виражати свої емоції без придушення. У спілкуванні можуть добре регулювати свої емоції й таким чином впливати на організацію поведінки оточуючих. Такі люди проявляють глибоке розуміння різноманітних життєвих обставин інших людей, здатні викликати в них довіру й таким чином впливати на їхню поведінку та дії, можуть адекватно використовувати емпатійні здібності як засіб регуляції відносин у спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 160 с.
2. Диагностика мотивов аффилиации (А. Мехрабиан) // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / под ред. Н.П. Фетискина, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова. – М. : Психотерапия, 2002. – С. 95–98.
3. Занюк С.С. Психология мотивации: навч. посібник / С.С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
4. Леонтьев Д.А. Тест смысло-жизненных ориентаций (СЖО) / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2002. – 18 с.
5. Пашукова Т.И. Практикум по общей психологии для студентов педагогических вузов: учеб. пособие / Т.И. Пашукова, А.И. Допира, Г.В. Дьяконов. — М. : Инт практ. психологии, 1996. – 127 с.
6. Ромек В.Г. Тесты уверенности в себе / В.Г. Ромек // Практическая психодиагностика и психологическое консультирование. – Ростов-на-Дону: Ирбис, 1998. – С. 87–108.
7. Серый А.В. Применение теста смысло-жизненных ориентаций к диагностике актуальных смысловых состояний (новая концептуализация) / А.В. Серый, А.В. Юпитов // Сибирская психология сегодня. Сборник научных трудов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2002. – С. 55–72.
8. Скопылатов И.А. Управление и диагностика персонала: учебник для вузов / И.А. Скопылатов, О.Ю. Ефремов, И.М. Машаров. — СПб.: Знание, 2002. – 356 с.
9. Чебикин О.Я. Становления емоційної зрілості особистості: монографія / О.Я. Чебикин. – О.: СВД Черкасов, 2009. – 230 с.